

**ULUSLARARASI
13. YÜZYILDA FELSEFE
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

Editörler

Doç. Dr. Murat Demirkol

Ar. Gör. M. Enes Kala

Gelecek Tarihin Konusu Olabilir mi ya da Gelecek Tarih İlminin Kapsamına Nasıl Girebilir?

-Niğdeli Kadı Ahmed'in *el-Veledü's-Şefîk*'inde Tarihin Kapsamı ve Hedefi-

Ali Ertuğrul¹

Anadolu Selçukluları döneminden bahseden çok fazla yerli tarihî kaynağa sahip değiliz. Var olanları içinden de yazarının tarih tasavvuru ya da metodolojisine dair nitelikli bir tanımlama yapmaya yarayacak bilgi kırıntılarını devşirmek pek mümkün değildir. Genel olarak Farsça muhtasar İslâm tarihi yazıcılığının muahhar bir numunesini teşkil eden Niğdeli Kadı Ahmed'in *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk* adlı eseri ise, bu bakımdan bizlere bir hayli malumat sunar. Muhtemelen eserin yazılış gayesi ve dönemindeki tarih-nasihat karışımı melez tarihçiliğin etkisiyle de irtibatlı olan bu bilgi yığını, eserin muhtelif yerlerinde dağınık bir vaziyettedir. Bununla birlikte mukaddimede sunulan malumat ile tarih fenninin şer'î ve aklı yönleriyle ilgili bahis, bir bütün olarak eserin kapsamı, içeriği, işlevi, faydası, amacı ve hedefine dair bir fikir oluşturacak mahiyettedir. Şimdi "*Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*" adıyla yapmış olduğumuz doktora çalışmamız neticesi ortaya çıkan Kadı Ahmed'in tarih tasavvuruna dair bu malumatı değerlendirmeye geçmeden önce, onun hayatına ve eserine değinmeye çalışalım.

1. Niğdeli Kadı Ahmed'in Hayatı ve *el-Veledü's-Şefîk* adlı Eseri

Kadı Ahmed, Harbendiye cümlesinden ve Ke'andiye Türkmenlerinden olan ailesinin Türkistan'daki Hoten şehrinden² Anadolu'ya gelmiş olduğunu söyler. Muhtemelen hicrî 600 (m. 1203) senesi civarında gerçekleşen bu hicret sonrasında dedesi Kadı Cemâleddin Muhammed b. el-Hasan Hotenî (ö. 647/1249), Anadolu Selçuklularının hizmetine girerek bir ara Kastamonu havalisinde kadı olarak vazife yapmış ve çok geçmeden de geniş yetkileri bulunan yüksek makamlara erişmiştir.³ Zamanla siyasette de nüfuzlu hale gelen Cemâleddin Hotenî, torunu Kadı Ahmed'in ifadesine göre, 643/1245 yılında vefat eden Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in vasiyeti üzerine, Sultan'ın oğulları İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan'ın vezirliğini ve atabekliğini üstlenmiş ve ülkeyi ikiye bölerek bunlar arasında taksim etmiştir. Ancak daha sonra kardeşler arasında çıkan savaşta Konya yolu üzerindeki Sultan Alâüddin Hanı mevkiinde katledilerek buradaki Dânendegân mezarlığına defnedilmiştir.⁴

¹ Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

² Kadı Ahmed Nekîdî, *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, No: 4518, v. 17b, 130b, 162b. Ayrıca bkz. v. 2b, 119b, 132b, 149b, 297a.

³ Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, neşreden: Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey, İstanbul 1928, s. 44-45 / Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 53; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alaiye fî'l-Umuri'l-Alaiye*, tsh. Jale Müttehîdîn, Tahran 1390/2011, s. 512-513 (ayrıca bkz. s. 493, 507, 516) / Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, c. II, Ankara 1996, s. 120-121 (ayrıca bkz. c. II, 100, 115, 124).

⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 132b, 149a.

Kadı Hotenî'den sonra Bedreddin İbrahim Hotenî ve Zeyneddin Nûşî adındaki iki oğlu aileyi temsil etmişlerdir. Bunlardan amca Bedreddin Hotenî'nin 675/1276 yılı civarında Ermenek vilayetinin emirliğini ve komutanlığını (serleşkerî/sipehdâr) yaptığı bilinmektedir.⁵ Baba Zeyneddin Nûşî'nin ise 44 yaşında iken, 698/1298 yılında, zehirli keskin bir kılıcın açtığı yara neticesi vefat ettiğini bizzat oğlu Kadı Ahmed kaydeder.⁶

Eserinde kendini daha ziyade “bende” ve “müellif” sıfatlarıyla veya bunların her ikisiyle tarif etmeyi uygun bulan Kadı Ahmed, hicrî 700 (m. 1300) yılının başında 15 yaşında olduğunu söyler⁷; h. 702 yılında da 17 yaşına girdiğini⁸ dile getirerek bu tarihi te'kid eder. Bu durumda müellifimizin 685/1286 senesinde dünyaya gelmiş olması gerekir. İlk eğitimini muhtemelen Niğde'nin nahiyelerinden olan Malâkopiye (bugün Nevşehir'e bağlı bulunan Derinkuyu)'de Mevlâna Kemâleddin Nekîdî'den almıştır.⁹ Yine o çocukluk günlerinde, Şeyh-i Azam Zahîrüddin Yusuf b. Ebi'l-Mecd el-Kayserî'yi görmüş, ancak onun zikir, hırka, sohbet ve nefeslerinden istifade etmesi mümkün olamamıştır.¹⁰ Bununla birlikte gençlik yıllarının başlangıcından itibaren Mevlâna Necmeddin İsfehânî'nin, Mevlâna Şerefüddin Mavsîlî'nin, Nâsîrüddin Şirazî'nin, Şeyh Şemseddin'in ve Kutbeddin Ali Heraklî'nin sohbet ve meclislerinde bulunmuştur.¹¹ Yine ilk gençlik dönemi olarak tabir ettiği delikanlılık çağında da, Niğde'ye gelen Konya kadısı Rûkneddin Mâzenderanî'yi görmüş; onun, Lûlüve Madeni dârü'l-kazasında görevli Şemseddin Müderris ile mirac hadisesi üzerine yapmış olduğu tartışmaya şahitlik etmiştir.¹² 15 yaşında Malâkopiye'den Niğde'ye döndüğünde ise Hâce Hüdavend Nizâmeddin, Şeyh Muzafferüddin ve üzerinde babasından fazla hakkı olduğunu söylediği Ahmed b. Ali ile mülâki olmuş ve bu sonuncusunun evinde ve daha sonraları da zâviyesinde kalmıştır.¹³ Kendilerine izafe olunan sıfatlar dikkate alındığında Mevlâna Şerefüddin Osman b. el-Hasan Nekîdî¹⁴ ve Mevlâna İbrahim b. Ahmed b. Muhammed Mavsîlî¹⁵'nin de müellifimizin eğitim ve öğretiminde önemli bir yeri olduğu görülür.

Kadı Ahmed'in 702/1302 senesinde, 17 yaşındayken, evlilik yoluyla kendileriyle akrabalıkları bulunan¹⁶ Hüsâmüddin el-Hüseyn b. Cemâlüddin Habîb Kayserî'nin yanında, muhtemelen Kayserî'deki dârü'l-kazada divitdarlık vazifesıyla işe başladığını biliyoruz.¹⁷ O bu görevden azledildikten sonra babasının

⁵ İbn Bibî, *el-Evâmîrü'l-Alaiye*, s. 591 / Türkçe tercüme: c. II, s. 202-203; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyar*, neşreden: Osman Turan, Ankara 1944, s. 111 / Türkçeye tercüme: Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 85-86.

⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 102b. Ayrıca bkz. 127a.

⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 94b.

⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 151a.

⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 117b.

¹⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 118b. Ayrıca bkz. v. 119b.

¹¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 118b. Ayrıca bkz. v. 7a, 95a-95b, 119a, 281a.

¹² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 281a.

¹³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 117b. Ayrıca bkz. v. 289b, 297b.

¹⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 106b.

¹⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 95a.

¹⁶ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, s. 44-45 / Türkçe tercüme: s. 53.

¹⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 151a-b, 234a. Ayrıca bkz. v. 95a.

mezarının bulunması ve kendi doğum yeri olması cihetiyle Niğde'ye dönmüş ve buraya yerleşmeyi kendisi için uygun görmüştür.¹⁸ Muhtemelen bir müddet sonra da Mevlâna Bahâüddin'in tavassutu ile kadı olarak atanmış ve birkaç kez azledilmişse de eserini yazdığı 733/1333 senesine kadar bu görevi sürdürmüştür.¹⁹

İfadelerinden anladığımız kadarıyla *Selçuknâme*²⁰ isimli başka bir eserin de yazarı olan Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk* adlı kitabını yazmak için 733 yılı ortalarında, 48 yaşında iken Nizâmüddin Ahmed b. Ali'nin zâviyesine çekilmiş, burada 6 ay emek sarf ederek bir müsvedde ortaya çıkarmış ve bunu da 13 Zilhicce 733/25 Ağustos 1333 tarihinde temize çekmiştir.²¹ Ancak *el-Veledü's-Şefîk*'te 1 Muharrem 734/12 Eylül 1333 gibi bir tarihin yer alması²², müellifin eserini tamamlamasına rağmen bazı hususları araya sıkıştırdığına delalet eder. Kadı Ahmed'le ilgili olarak elimizde başka herhangi bir bilgi bulunmadığından bu tarih aynı zamanda onun muhtemel vefat tarihi olarak da kaydedilebilir.²³

Tarih ilmine karşı nefsinde uyanan ilgi ve heves neticesi âşık ya da susamış bir kişi gibi kıvranıp dururken, bizzat Hak Te'âlâ'nın yönlendirmesi²⁴ ve yapmış olduğu istihare ve istişareler²⁵ üzerine bir tarih kitabı yazmaya karar veren Niğdeli Kadı Ahmed, gelip geçmiş kimselerin haberlerini, “*bana cevâmi'u'l-kelîm (özgü söz söyleme gücü) verildi*” ve “*kelâm bana gayet kısa tutuldu*” diyen Hz. Muhammed'in üslûbu gibi, îcazlık (kısalık) kalıbıyla ve îcâzlık (eşsizlik) sanatıyla, ihtisâr şivesine uygun olarak kısa cüzler hâlinde²⁶, devşirmek (iltikadi)²⁷ ve birbiriyle uyumlu olarak ardarda getirmek (telfikî)²⁸ sûretiyle kaleme almaya çalışmıştır. Pek çok yerde atıfta bulunduğu ve kendisine müstakil bir bölüm tahsis ettiği Hz. Muhammed vesilesiyle de eserini ağır (kaba) olmaktan uzak bir ağırlıklı süslemiş²⁹ ve böylece hem onun şefaatine hem de Allah'ın rahmetine müstahak olmak³⁰ istemiştir.

¹⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 156a. Ayrıca bkz. v. 5a.

¹⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 71a, 71b, 114a, 130b.

²⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 140b, 141a. Kadı Ahmed'in yazdığını söylediği *Selçuknâme* adlı esere bugüne kadar tesadüf edilemediği gibi, Selçuklu tarihini bahis mevzuu eden sonraki bir kaynakta da böyle bir esere herhangi bir atıf söz konusu değildir.

²¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 297a-b. Ayrıca bkz. v. 5a.

²² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 56a.

²³ Niğdeli Kadı Ahmed'e ve ailesine dair daha fazla bilgi için bkz. Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hafidü'l-Halik'i*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora tezi), İzmir 2009, c. I, s. 72-104. Ayrıca bkz. Ali Ertuğrul, “İmam Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin Anadolu'daki Torunları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2, Sivas 2012, s. 668-672.

²⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 2b.

²⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 4b. Ayrıca bkz. v. 7a, 141a, 173a.

²⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 4b. Ayrıca bkz. v. 5a, 7a, 7b, 9b, 16a, 35b, 43b, 96a, 116a, 121a, 122b, 139a, 140a, 141a, 157b, 159a, 173a, 186a, 216b, 217a.

²⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 2b, 116a, 152a, 258a, 283a.

²⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 155b, 297a. Ayrıca bkz. v. 117a-b, 120b.

²⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 4b.

³⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 1b, 201b-202a.

Kadı Ahmed, muhtemelen geleneğin de tesiriyle eserini yazmaktaki asıl maksadın, kâinatın hedefi ve Kur'ân'ın nâzil olmasının sebebi gibi Peygamberin vücûduyla sûret ve mana bakımından yek vücût olmak olduğunun altını çizmiş; bunun dışındaki diğer maksatların tâlî olduğunun bilinmesini istediğini³¹ bilhassa vurgulamıştır. Bu hedefi ve kum taneleri adedince olan diğer faydaları cihetiyle kitabının, ahirette yarar sağlayacak güzel bir amel ve Allah indinde değerli bir azık; kendisinden sonra gelecek kimseler için de sıkıntıyı gideren, şifa veren, kin ve nefreti izâle eden bir hayır olduğunu³² belirtmiştir.

Bu uhrevî hedefinin yanında daha özel bir sebep, bir baba olarak oğlu Kemâl Hatîb'in tahsiline katkıda bulunmak ve büyük oğlu Muhammed'in ıslah olmasını sağlamak³³, yani eserin isminde de dışa vurduğu üzere (*el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, yani Şefkatli Çocuk ve Ahlaklı Torun) çocuklarının ahlaklı ve ilme meraklı kişiler olarak yetişmesine kitap yazmak gibi farklı bir yolla hizmet etmek³⁴ istemesidir. Bunun için hâl-i hâzırdakinden daha dar kapsamlı ve tarih eksensiz sâde bir eser kaleme almaya niyet etmiş; ancak bir kere başlayınca Hakk Te'âlâ'nın lütfuyla "*lisanın çözülmesi, beyânın cezbi ve parmak uçlarının sürati neticesi*"³⁵ kendini yazmaktan alamayarak muhtelif konulardan oluşan hacimli ve üslûbu ağır bir eser vücûda getirmiştir. *el-Veledü's-Şefîk*'in başlangıcında var olan talim-terbiyeye dair bu endişe, üslubuna da yansımış; kabul görmüş mevcut bilgi birikiminin muhtasar olarak sağlıklı bir şekilde aktarılmasını, konuların ansiklopedik ve didaktik bir tarzda ancak mesaj yüklü bir şekilde kaleme alınmasını doğurmuştur.

Bu niyet ve kaygılarla yola koyulan Kadı Ahmed, Arapça eserlerden tercüme ile oluşturduğunu belirttiği³⁶ "*el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*" (Şefkatli Çocuk ve Ahlaklı Torun) adlı kitabını, peygamber kıssaları, Acem melikleri ve Yunan filozofları tarihi (9a-71b), İslâm tarihi (72a-156a), fizikî ve felekî coğrafya ile kıyamet ve âhiret ahvaline dâir bahisler (157b-198b), Hz. Muhammed'in sîreti, şemâili, ahlakı ve fazileti (201b-256a) ve kelam ile ilgili meseleler (257b-298a) olmak üzere beş cilde/bölüme ayırmıştır. Eserdeki Arapça olan birinci mukaddimeden konuların içeriklerini; Farsça olan ikinci mukaddimeden (2b-9a) de, kitabın dönemin İlhanlı sultanı Ebû Sa'd Bahadır Han'a ve veziri Gıyasüddin (vezir Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu)'e ithaf edildiği öğrenilebilir.

2. Niğdeli Kadı Ahmed'in Tarih Tasavvuru

Tarih ilmini, "*ilimlerin padişahi*", diğerlerini ise "*re'âyâ*" (halk) gibi gören³⁷ ve onu "*ilimlerin en şerefli ve en belîğ*"³⁸ olarak kabul eden Kadı Ahmed, bu büyük ve şerefli ilmin zamanında itibarını kaybettiğini³⁹ fark etmiş ve üstâdı

³¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 5a. Ayrıca bkz. v. 72a, 201b.

³² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 1b. Ayrıca bkz. v. 159a.

³³ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 55b-56a, 297a. Ayrıca bkz. v. 133b, 136a/h, 296b, 297b.

³⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 1b. Ayrıca bkz. v. 2b, 4b.

³⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 297b. Ayrıca bkz. v. 2b-3a, 4b, 173a, 201b, 202a, 296b.

³⁶ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 1b.

³⁷ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 7a.

³⁸ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 6b.

³⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 5a.

Şemseddin'e de danışarak⁴⁰ kendini geçmişi aktararak fikretmeyi mümkün kılan⁴¹ ve hâli zabtederek unutulmaktan koruyan⁴² tarih fennini mütalaa etmeye adanmıştır. Bu ilgi ve alakası neticesinde, bir gün kendini bu fennin fasıllarını tertip ederken bulmuş⁴³; kendi ifadesiyle, uzun bir hazırlık evresinden sonra uygun bir üslup ve sağlam bir bakış açısıyla tefsir, hadis, tarih, kıssa, siyer ve edebiyat gibi alanlara ait pek çok kitaptan tarihle ilgili malumatı⁴⁴ devşirerek gizli şeyleri ortaya çıkartmaya ve hüner sâhibi olmayan kimselere iyilikte bulunmaya⁴⁵ matuf muhtasar bir tarih eseri kaleme almıştır.

Yazmış olduğu bu kitabı başlangıçta mazi ve hâlin tarihi olan kıssa ve tarih fenlerine⁴⁶ mahsus kılmak istemiş; ancak yapmış olduğu istişareler neticesinde⁴⁷ eserine bir kaç bölüm daha eklemek durumunda kalmıştır. Yukarıda bir önceki kısımda da ifade ettiğimiz gibi, evvela okuyucunun evvel ile âhir arasındaki farkı kavrayabilmesi için “biz evvelkilerin âhirleriyiz” diyen öncekilerin ulusu ve sonrakilerin ilki (evvelü'l-evvelin ve'l-âhirin)⁴⁸ Hz. Muhammed'i merkeze alarak bir taksime gitmiş ve kitabının ilk bölümünde Âdem-i Safâ'dan Muhammed-i Mustafâ'ya kadarki genel olarak peygamberler tarihi denilen kıssalardan mürekkep evvellerin ya da mütekaddimûnun tarihini ele almıştır. İkinci bölüme Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti, yani hicrî takvimin başlangıcıyla giriş yapmış; âhirlerin ya da müteahhirûnun tarihini kendi dönemine kadar, yani hâlin tarihine kadar getirmiştir. Fizikî ve felekî coğrafyaya mahsus konuları işlediği üçüncü bölümün ilk yarısından sonra “tetimmetü'l-ezmine” adıyla bir bahis açmış; gaybî işlere dair sahih haberleri mütalaa ederek kıyamet alâmetleri, ölüm ve berzah âlemi ve âhiret hayatıyla ilgili hususlara değinmiştir. Böylece evvel ve âhirden oluşan mazi ve dönemiyle ilgili olan hâlin tarihini, müstakbelin tarihiyle birleştirerek zamanlar arasında herhangi bir fasılaya meydan vermeden yekpâre bir bütün oluşturmuştur. Dördüncü bölümü âlemlerin yaratılıp ziynetli kılınmasının, aynı zamanda şefaatine nail olmak⁴⁹ bağlamında eserin yazılmasının sebeplerinden biri olan nebilerin sonuncusu/hâtemi Muhammed Mustafa'ya tahsis etmiş; birinci bölümün sonunda ve ikinci bölümün başında değinemediği Hz. Muhammed'in sireti, şemâilî, ahlakî ve faziletine dair bahisleri “hâtemü'l-ezkâr” veya “Muhammediyyât” adını verdiği bu bölümde ele almıştır. Bir dostunun yanıltıcı fakihâne sorular ile sefihâne karışımlar getirmesi üzerine, tetimmetü'l-ezmine ile son bulan kıssa ve tarih fenlerine, Usûlüddin (Kelâm) konularını ve çeşitli meseleleri içeren ikinci bir zeyl yazma gereği duymuş; bu da kıssalar, tarihler, melikler, sultanlar, vezirler, kalamcılar, tefsirciler, hadisçiler ve dünya ile bağlantılı olan ve dünyayı imar etmiş diğer kimselerle ilgili konulardan ve meb-

⁴⁰ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 7a.

⁴¹ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 202a.

⁴² Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 148b.

⁴³ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 2b.

⁴⁴ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 214b.

⁴⁵ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 5b, 155b.

⁴⁶ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 8a, 72a, 257b.

⁴⁷ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 173a. Ayrıca bkz. v. 5a, 201b-202a.

⁴⁸ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 72a.

⁴⁹ Kadı Ahmed, *el-V'eledü'ş-Şefîk*, v. 1b, 5a, 201b, 202a, 257b.

de' (başlangıç) ve me'âd (son) ile ilgili bahislerden oluşan bir kitap için güzel ve uygun bir son olmuştur.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız tarihî perspektife ve bölümlerin birbirleriyle irtibatlarına dair bizzat eserin müellifi Kadı Ahmed de müstakil bir bahis açmış ve metnin muhtelif yerlerinde dikkate sunduğu diğer işaretlere⁵⁰ ilave olarak meseleyi şu şekilde dile getirmiştir: “Müellif şöyle diyor: Kitabı tamamlayarak sona erdirmeyip böyle bir giriş (temhîd) yaptığım için özür diliyorum. Zira ilk ta'likin dibâcesinde [kitabı burada bitirmeyi] düşündüğümü taabbüt etmiş idim. Bu şekilde yeni bir konuya giriş yapmamın sebebi, Allah indinden başarılı kılınmış Nekâde sebrinden isti'dâd sahibi birinin (Allah, arkadaşlığını kalıcı ve sağlam kılarak başarısını devamlı kılsın), bu zayıf bendeyi büyük bir hüccetle konunun lüzûmuna iknâ etmesidir. Benden, tarih ilminin iki ayrı dalı olan “mâzî” –zamanımızdan önceki zaman dilimine delâlet eder ve iyilik ve kötülüklerin haberlerini şimdiki asırlara bildirmek şeklinde tabir olunur- ve “hâl”den – içinde bulunduğumuz zamana delâlet eder ve muâsırların fiillerinden yakîn gözüyle gördüğümüz ve işittiğimiz şeyleri sonrakilere ve gelecek devirlere [bildirmek şeklinde tabir olunur]-sonra “müstakbel”in, yani geleceğin tabirini de, zikredilen bu iki kısma ilaveten üçüncü bir kısım olarak getirmemi istedi. Mâzide tezahür etmiş ve müstakbel çizgisinde de belirecek olan kıyâmet alâmetlerini, her şahsa gelecek olan ölümü, ölüm korkusu ve sarboşluğunu, kabre girmeyi, berzâbın hallerini, baş ve neşri, belirli durakları, sakaleynin (insanlar ve cinlerin) cennete veya cehenneme girinceye kadarki malum olan diğer şeyleri ve mü'minlerin Hakk'ı ve Rıdvân'ı oldukları gibi tam olarak müşâbede etmeleriyle neticelenecek güzel sonlarını zikretmek bu üçüncü cümledendir. Böylece bu üçüncü kısım, önceki iki kısım (mâzî ve hâlin zikriyle) birleşmiş ve bu üç zamanın arasına bir fâsıla girmemiştir. İkileyerek çiftlemenin menfaatinden uzak durulmuş, içlemenin mutluluğuyla övgülerin yansıdığı yere kirşler gerilmiş ve hayır sahiplerini gören tüm sakîler bedî sanatının en iyisiyle ıtırılı kılınmıştır. Donuk bir tabiata ve sönük bir vaziyete yakalanmış kimseler, geçmişten nasiplenmemiş kişilerdir. Kitabın sonunda da okunmasında fayda mülabaza olunan bahisler mevcuttur.

Yüz çevirmenin mümkün olduğu ölçüde şu murdar dünya sevgisinden özüne dönmeyi kemâle ulaşmak için lüzumlu görmüşlerdir. Kâmiller bu üçüncü sınıfı okumakla iki defa mükâfât havuzuna lâayk olmuşlardır. Celâlin tulû'u ile cemâlin doğuşundan kaynaklanan rûbânî kemâlâtın birikmesiyle ortaya çıkan saâdet güneşi gayretler sarf etmeye tâlîp olmuştur. Musannif bir mer'â ile karşılaşmış ve “bayra delâlet eden onu yapmış gibidir” kavlince her iki meyveyi de ustalıkla toplamakla meşgul olmuştur. Bu faydalı tetimmeyi zâbt ederek evvelin âbirle, zâbirin bâtınla, mebd'e'in (başlangıç) me'âdla (son) var olan silsilesinin kopmasını önlemiştir. Sıradan bir kişinin de bildiği gibi, geçmiş tarihler, su kaynağından su içmek gibi, evvel ve zâbir ismini görünür kılınmış, geriye kalan diğer iki isimden, yani âbir ve bâtından istifâde etmemişlerdir. “Allah kullarına karşı çok şefkatlidir.”⁵¹

Kadı Ahmed'in yukarıdaki ifadelerinden anladığımız kadarıyla, o coğrafya bahsinin sonunda eserini bitirmeye niyet etmiş; hatta başlangıçta yapmış olduğu planda da bunu zikretmiş idi.⁵² Ancak Niğdeli bir arkadaşı, ondan, zamanımızdan önceki zaman dilimine tekabül eden ve yapılmış iyilik ve kötülüklerle dair

⁵⁰ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 1b-2a, 5a, 7b-9a, 72a, 157b, 201b-202a, 257b.

⁵¹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 173a.

⁵² Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 8a. Ayrıca bkz. 72a, 157b, 257b.

haberleri şimdiki zamana bildirme yoluyla ulaşan “mazi” ile içinde bulunduğumuz zamana tekabül eden ve muâsırların fiillerinden bizzat gördüğümüz ve işittiğimiz şeyleri sonrakilere ve gelecek devirlere bildirme yoluyla ulaşan “hâl”in yanında, üçüncü bir zaman dilimini, yani “müstakbel”in tarihini de yazmasını istemiş ve ileri sürdüğü delillerle de onu ikna etmişti. Ona göre, geleceğin tarihi, kişinin ya da bir bütün olarak insanlığın bu dünyadaki son nefesine kadar geçireceği zaman dilimi değil, kendi dönemine kadar ortaya çıkmış ve kıyamete kadar da ortaya çıkacak olan kıyamet âlametleri ile ölüm, berzah âlemi, kıyametin kopması ve herkesin lâıyk olduğu iki yerden birine gidinceye kadarki ahiret hayatı olarak anlaşılmalıydı. Böyle bir bölüm yazıldığı takdirde, bu mazi ve hâlin tarihine ait olan önceki iki bölümle bir bütün oluşturacak ve temimmetü’l-ezmine vücut bulacak, yani zamanlar tamamlanarak arada bir boşluk bırakılmayacaktı. Böylece diğer tarihçiler gibi mazi ve hâli anlatarak ikilemenin sınırlı menfaatleri yerine, mazi, hâl ve müstakbel bir bütün olarak ele alınarak üçleme yapmanın mutluluğuna erişilecek ve okuyucu kapsamlı bir kitapla muhatap kılınacaktı.

Arkadaşının kendisine açmış olduğu bu ufuk neticesinde Kadı Ahmed, kendini verimli bir araziye girmiş gibi hissetmiş; buradaki iki meyveyi, yani mazi ve hâlden bahsetmekle meydana gelen menfaatleri ustalıkla topladıktan sonra, evvelin âhîrle, zâhîrin bâtınla, mebd’ın (başlangıç) me’âdla (son) var olan silsilesini kopartmayarak üçüncü bir meyveyi de devşirmeyi bilmiştir. “O evveldir ve âhîrdir, zâhîrdir ve bâtındır” âyetine (Hadîd Sûresi, 57/3) atıfla, önceki tarihçilerin evvel ve zâhîr olanı görünür kılma çabalarına, o âhîr ve bâtın olanı, yani gelecek ve görünmez olanı da sahih haberlerin eşliğinde ortaya koyarak ilavede bulunmuştur.

Kadı Ahmed’e göre geçmiş tarih yazarları tarafından mazi ve hâl olmak üzere iki zaman dilimine münhasır kılınan tarih, tarihe ismini yazdırmış hayırlı ve hayırsız kimseleri ve onların bu şekilde anılmasına yol açan iyi ve kötü işlerini bugüne aktarmak yoluyla bizlere, kalıcı ve iyi işler peşinde koşmamız ve bu sayede ardımızda iyi bir isim bırakmamız gerektiğini hatırlatır. Yine türlü şaşaa ve debdebesine rağmen kimsenin kalıcı olmadığı ve bir gün silinip gittiği gerçeğini bizlere öğreterek hâli idrak etmekte olan ve ölmeyecekmiş gibi yaşayan biz fânîlerin de bir gün geçmiştekiler gibi nihaî akıbete düçar olacağımızı gösterir. Bu şekilde nice şahısları, fiilleri ve hadiseleri bizlerin önüne sererek onlardan ibret almamız için bize bir imkân sunar; bizi sarsıp kendimize getirir; geçmişten hisse alıp hâlimizi düzeltmek ve geleceğimizi kurgulamak için bize bir fırsat verir.⁵³

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Kadı Ahmed, kendisinin de kabul ettiği ve muhtelif delillerle desteklediği bu tarih anlayışına küçük, ancak niteliği itibarıyla önemli bir ilavede bulunarak, tarih yazımını, mâzî ve hâlin dışında “müstakbel” gibi üçüncü bir zaman dilimine de teşmil etmiştir. Geleceğin tarihi olarak çevirebileceğimiz bu durumdan o, bir insanın ölümüne kadar geçen zamanı ya da insanlığın yeryüzündeki olması muhtemel tarihini değil, bir mü’min olarak İlahî Kitap’ta üzerinde önemle durulan “ahire”, yani gerek ferdî gerekse toplumsal olarak karşılaşılabilecek olan kesin “son”dan sonraki zaman dilimini kastet-

⁵³ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefîk*, v. 116a.

miştir. Bir ferдин bu dünyada karşılaşıcağı son olan “ölüm” ile insanlığın bu dünyadaki sonu olan “kıyamet” ve buna bağlı olarak gelişecek olan “ahiret” hayatından kimsenin kaçması mümkün olmadığına göre, muhatap kalınacak olan bu “son” a ve sonraki süreçlerine dair bilgi vermek de, geçmiş ve hâle dair verilen bilgilerle aynı amaca hizmet edecektir, yani her ikisi de içerdikleri malumat, ikaz ve işaretlerle insanın bugünkü hayatını tanzime yönelik dinî ve ahlakî bir öğüt niteliği taşıyacaktır. Dünün bir sebeplilik dairesinde değilse de ibret almak ve tecrübelerden istifade etmek bakımından bugünkü hayatımızı şekillendirdiği, bugün yapmakta olduğumuz işlerin de gelecekteki hayatımızı belirleyeceğini bilmekten hareketle yine bugünkü hayatımıza çeki düzen verdiği böylesi bir tarih tasavvurunun, aslında köklerini Kur’an-ı Kerim’den ve hadislerden aldığını ve netice olarak bir müslümanın hayata bakış tarzını yansıttığını da belirtmek gerekir. Görüldüğü kadarıyla Kadı Ahmed, yapmış olduğu istişarelerden de hareketle, bu bakış açısını kitabının ana mihveri kılmış; ele aldığı konuları da bununla uygun bir şekilde tarihî bir sıraya tabi tutarak vermiştir.

Kadı Ahmed, tasvir etmeye çalıştığımız bu tarihî perspektif ile mazi, hâl ve müstakbelden oluşan üç zaman dilimini kopukluk arz etmeden bir araya getirmenin pratik sonuçlarını da eserinin muhtelif yerlerinde⁵⁴ ve yirmi madde hâlinde sunduğu tarih fenninin meşruiyeti ve makuliyetine dair deliller kısmında dolaylı olarak ortaya koymuştur.

3. Niğdeli Kadı Ahmed’e Göre Tarih Fenninin Şer’î ve Aklî Yönleri

Kadı Ahmed, kendisinin taklit yolunda biri olmadığını, sırf nakilci biri olarak anılmak istemediğini eserinin çeşitli yerlerinde birkaç kez vurgulamış; birbirinden farklı alanlarda telif edilmiş eserlerden malzemesini toplarken bunların tarihle ilgili olmasına hassasiyet göstermiş ya da onlardaki malzemeyi tarihi ilgilendirdiği ve muhtasar üslubunun elverdiği kadarıyla nakletmeyi bir prensip olarak benimsemiştir. Yine muhtasar bir eser yazmış olmasına rağmen meselelerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair kendine ait fikir, kanaat, yorum ve tespitleri de satır aralarına serpiştirmesi dikkat çekici olmuştur. Ayrıca o, “*hem okuyucunun kütaba itimat etmesini sağlamak, hem de mütalaa edenlerin hayır dualarıyla müellifi sırf bir nakilci olmaktan çıkarmak ve sadece taklit yolunu takip etmekten kurtarmak istedik*” diyerek bu gerçeğin bilinmesini özellikle istemiştir. Bu amaçla da, “*sabreden yirmi kişi, iki yüz kişiyi yener*” âyetinden (Enfâl Sûresi, 8/65) ilham alarak tarih fenninin şer’î ve aklî yönleri başlığı altında aynı zamanda onun içeriği, işlevi, faydası, gayesi ve hedefini de tespit eden delilleri yirmi madde hâlinde bir araya getirmiştir.⁵⁵ Şimdi biz de, bir kısmı birbirine yakın gerekçeleri içeren bu yirmi delili, Kadı Ahmed’in tertibini dikkate almadan konuları itibarıyla yeni bir sıralamaya tabi tutarak ve bir miktar da kendi yorumumuzu katıp sadeleştirerek dile getirmek istiyoruz:

Her şeyden önce tarih fenninin aslı vazifesi, “*yılların sayısını ve [vakitlerin] besabını bilmeniz için*” âyetinde (Yunus Sûresi, 10/5) dile getirildiği gibi günleri,

⁵⁴ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefîk*, v. 116a, 173a. Ayrıca bkz. 182b, 193a, 198b, 201b, 233a/1, 238b, 257b-258a, 281b, 288a-b, 293a-b.

⁵⁵ Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefîk*, v. 5b-7a.

ayları ve yılları tespit ve beyan ederek dünya işlerini ve âhirete müteallik şer‘î hususları belirlemede insanlara fayda sağlamasıdır. Borçları ödeme zamanı, tespit edilmiş olan rehin müddeti, boşanmış kadınların serbest kalma vakti, orucun, ibadetlerin, bayramların ve âdetlerin zamanı, sabilerin buluğa erme vakti gibi vakitli işlerin zamanını tespite ve bilmeye imkân vermesidir.

Tarih kitapları, aranılan her şeyin bulunabildiği büyük şehir pazarları gibi her nevi şeyi içlerinde barındırırlar. Haberleri mütalaa etmek üzere bu pazara girildiği vakit, akıllı kimse öncekilerin güzel işleri arasından beğendiği şeyleri ve kendisini aldanmış duruma düşürmeyecek nesneyi seçer. Akıllı kişi, pişmanlıktan parmağını dişleyeceği malı almaz.

Attar dükkânının muhtelif kokular içermesi gibi şer‘iyyâtı, ma‘kûlâtı, tefsirleri ve hadisleri içeren ilimlerin en şerefli tarih fennî olduğundan, zamanların üstatları kendi remizli hazinelerinin tamamını buraya döktüklerinden ve onu nazım ve nesri içeren fenlerin en belîği olarak isimlendirdiklerinden dolayı, okuyucunun ruhu okuma esnasında heyecana gelip galeyana duçar olur. Beşerî kudret dâhilinde böyle güzellik abidesi gibi bir belâğatin bir insan tarafından nasıl tasavvur edilebildiği hususunda bir meftunluk ve hayret yüz gösterir. İnsânî terkinin vermiş olduğu taaccüpten kurtulduktan sonra, Nebevî hadisten bir satırı ve Kur‘an-ı Kerîm‘den bir ayeti düşünerek okuduğunda ve “*onun benzerini getiremezler*” (İsrâ Sûresi, 17/88) delilini çığnemediğinde, bu kelamın Rablerin Rabbi‘nin hitabıyla hiçbir nispeti bulunmadığını anlar. Bu vesile ile Kur‘an-ı Mecîd‘e tahkîkî iman getirir. Muhakkak ki o, Allah katındandır, taklid değildir, der. Lafızları ezberleyenler ise, bakışların neticelerinden ve vâizlerin nasihatlerinden bir şeyler elde etmeyi terk edenlerdir.

Hiz. Âdem‘in devrinden Hiz. Muhammed‘in dönemine kadar geçen altı bin kûsûr yıllık zaman zarfıyla ilgili olarak kaydedilmiş olan bütün kıssalar, hikmetli ve güzel sözler, meseller ve öncekilerin yaşayışlarına dâir hususlar bir cilde sığacak mahiyettedir. Oysa Hiz. Muhammed‘in ümmetinin latifliklerini ve ilgi çekici şeylerini ihtiva eden 100 yıllık bir tarihin bile, öncekilerin binlerce yıllık tarihinden daha fazla yer kaplayacağı ehline malumdur. Bu durum, Allah resûlü Muhammed‘in mucizeleriyle ilgili en iyi delillerden biridir.⁵⁶

“*Elbette onların kıssalarında ibretler vardır*” (Yusuf Sûresi, 12/111) hükmüyle, geçmişlerin kıssalarında faydalar bulunduğu belirtilmiştir. Ancak Hiz. Muhammed‘den önceki geçmişlere ait haberlerin ekserisi tarihlerde yer almamaktadır. Oysa Muhammedî devlet zamanında cereyan eden vakıaların tümü, tarihli olarak zikredilmiş ve bunlar tarih adıyla isimlendirilmiştir. O halde her tarih, kıssa ile irtibatlıdır ve buna sırtını dönemez. Bu dahi tarih fenninin haşmetli delillerindendir.

Tarih ilmi, istisnası olmayan bir yeminle, nübüvvetin delilleriyle ilgili kısımları içermesi cihetiyle ondan bir cüzdür. Zira Hiz. Muhammed, cismanî hayatı devam ederken zuhûr edecek fitneleri, vakıaları, hadiseleri ve olayları tek tek sahabesine beyan buyurmuştu. Onun vefatından sonra bu haber verdikleri de

⁵⁶ Bu tür diğer işaretler için bkz. Kadı Ahmed, *el-Veledü’s-Şefîk*, v. 6b, 65a, 78a.

bir bir vuku buldu. Bütün bunlar ise tarih ilmi sayesinde müfessirlerin ve muhaddislerin malumu olmuş ve günümüze kadar gelmiştir.

Hz. Muhammed'in ümmetine mahsus kelâmı ihata etmek, bu tarih fenninden başka bir şeyle mümkün değildir. Usta belâgatçiler, sadece halifeler ve meleklerin meclislerinde hüner ve maharetlerini sergilemektedirler. Cenâb-ı Nebî'î'den istifadeyle idareyi elinde tutan hilâfet erbabı kimselerin de herkese yüklerini teşhir etme mekânı sağladıkları âşikârdır. Bu kimselerin sanatları ancak bu şekilde sûret bulmaktadır.

Tarih bilen kişi ömrü hesaplamayı da bileceğinden, onu nasıl geçirdiği hususunda daima uyanık olur ve her gün âhirete bir menzil daha yakınlaştığını bilerek kabrin karanlığından korkar. Akıllı kimse, içinde bulunduğu hal ve zamanı boş ve aşağılık işlerle uğraşarak tüketmez. Zaman geçip giderken, vaktini suskun, hareketsiz ve bedbaht bir canlı gibi geçirmez. Yetmiş yaşına geldiğinde köhnemiş bir yaşlı değil, âlim bir ihtiyar olur.

Bir kimse tarihleri okuduğu vakit, ömrün kısa bir satırdan ibaret olduğu anlar ve uzun bir hayat yaşayacakmış gibi bir vehme kapılmaktan kendini korur. Farkına vardığı bu hususlar da onu, dünyevî istekler peşinde koşmaktan, ansızın azıksız bir şekilde ecele yakalanmaktan ve sonu gelmez uzak sahralara yolculuk etmekten alıkoyar. Böylece gönlünü bağladığı berzah âlemi gerçekleştğinde, münker ve nekirin sorularını cevaplamaya mecali olur, kabir hayatının sıkıntılarından kurtulur.

Diğer taraftan bir kişi, geçip gitmiş bir şahsın ömrünün uzun çetelesini mütalaa ettiği vakit, tefekküre dalar. O uzun ömrün bu kişi için hâsıl ettiklerine nazar kıldığında, eğer bu kişi dünyada lâıkiyla ikâmet etti ise, Hakk Ta'âlâ'nın tevfiğiyle bu kişinin ömrü mütalaa eden için de misal olur. Eğer bu hususta boşluklar varsa, yani dünyada lâıkiyla ikâmet etmediyse, bu kişinin ömrünün beyhude geçmiş bir hayat olarak kimse için bir anlamı olmayacaktır.

Nâtık nefislerin baki oldukları ve seleflerin ruhlarının huzurdan hâli bulunmadıkları icma ile sabittir. Her amel sahibinin haberi okunduğunda, haber verilen amelin yansıması hayır ise hayır olarak, şer ise şer olarak okuyucunun nefsinde parlar. Bu vesile ile hakkında söz edilene layık bir itikad oluşur.

Kişi, geçmişte yazılmış üzerinde herhangi bir şüphe bulunmayan kitapları okuyarak beğenilir huylar elde edebileceği gibi mukayeseler yapma kabiliyetini de kazanabilir. Sürekli alıştırmalar yaparak ve ilim öğrenerek, her fennin beşerî kuvvet ve azimle açılmayan akideler manzumesinin düğümüne kadar ulaşmayı becerebilir. Kıssaları dinlemek de buna benzer. Kişi, duyduklarını kıyas ederek, kıssayı gerçek dışı iftiralara karşı muhafaza altına alabilir. Mesela Allah'ın aslanı Şehid Hamza hakkında uydurulmuş olanlara da böyle yapılmalıdır. Eğer şehrimizin tanınmış Mevlâna Bedrüddin halk arasında bu nevi bühtanlardan bir satırı yalanlasa, câhillere onu katle yeltenmeyi câiz görürler. O halde tarihleri mütalaa etmek faydalarla doludur. Zıddı zıdda kıyas etme prensibinde haddinden fazla menfaat vardır. Bunu hatırında tutan, hazineleri zâhir eder.

Biçâre halk, şahın ihsanı ve durumu ile imanlı kimselere kin güdenler hakkında dâima kıssa okuyanların hezeyanlarına kulak vererek haberdar oluyor. Mis-

kinler, bunların hepsinin doğru olduğunu sanarak bunları tasdik etmektedirler. Oysa akli ve nakli olarak muhal olup şeriatın güzelliğine aykırı düşen bazı şeyleri tasdik eden kişi kâfir olur. Tarih bilen kişi ise, doğru ile yalanın arasını kolaylıkla temyiz etmeyi bilir ve bu temyiz kabiliyetinin bereketiyle de küfürden kurtulur.

İnsanların hepsi, tabii olarak geçmişe ait haberleri dinlemekten hoşlanırlar. Melikler ise, tabii lezzetlerden istifade etmeye imkân tanıyan mal, servet ve nimet bakımından daha varlıklı olduklarından bu nevi şeylere daha fazla meyilli olurlar. Tarih okumakla meşgul oldukları vakit, eğer ibret alırlarsa, bu sayede adaletli davranırlar. Bu mümkün olmazsa bile, bu kısa müddet içerisinde nefislerini şeytanın emrine tabi kılmaktan bir miktar kurtarmış ve bir nebze dahi olsa onunla birlikte olmaktan sarf-ı nazar etmiş olurlar.

Tarih okuyan kişiler, bilhassa da idareciler kadın, çocuk, anne, baba, vezirler ve hizmetçiler tâifesinden hiçbir yaratılmışa itimat edilmemesi gerektiğini anlar. Zira geçmiş halifelerin ve meliklerin pek çoğunun helâki, bu tâifelerin elinden olmuştur. Geçmişte yaşanmış herhangi bir fitneye göz atıldığında, altın da kendilerine işaret edilen bu grupların olduğu görülecek ve onların karışmış oldukları cinayetler ortaya çıkacaktır.⁵⁷

Akıllı kişi, kötü nesebli tecrübesiz insanların, huzuruna varmasına ve bu şekilde iyi işlerin kötüye dönüşmesine müsaade etmemelidir. Bilindiği gibi halifeleri katletmek ve yağmacılık, emirliklere ve orduya bazı tâifelerin alınmasından sonra olmuştur.⁵⁸ Bununla birlikte memleketin zevâli, idarecilerin değişmesi ile değil halkın âsayaşı ile irtibatlıdır. “*Bir kavim kendi nefislerinde olanı değiştirmedikçe, Allah onların durumlarını değiştirmez*” âyeti (Ra‘d Sûresi, 13/11) de bunun için kuvvetli bir delildir.

İnsanlar, tarih kitaplarında, halifelerin ve meliklerin İslâm âlimlerine ihtiramda bulunduklarını ve mezkûr kimselerin onlara ihtiyaç duyduklarını ve danıştıklarını okuduklarında, onların Hakk’ın emre âmade kıldığı nefisler olduklarını anlarlar ve ümmilerin Nebîsinin büyüklüğü hususundaki itikatları bir kat daha artar. Onun mukaddes tenine ve âlim olmaları yönüyle vârisleri olarak temayüz etmiş şevketli ashabına muhabbet duyarlar. Bu sebeple ilimler tahsil etmek hususunda ciddi olarak gayret sarf ederler.

Tarih kitaplarında isimleri geçen halifeler ve hükümdarların mensup oldukları hanedanlara da bir insan gibi muayyen bir müddet takdir edilmiştir. Bu sürenin dolmasıyla onların neslinden geride bir eser kalmaz. Oysa arzu ve emellerinin peşinden koşan bu emir sahipleri, kıyamete kadar yeryüzünde yaşayanların ekserisini kendi neslinden gelen kimselerin oluşturacağını zannetmekte idiler. Kendileri gibi ailelerinin ve iktidarlarının da fani olduğunu göremediler. Oysa Allah’ın vaadi onları hiç ummadıkları bir anda yakalar.

Her hanedana bahşedilen devletin ömrünün aşağı yukarı yüz kûsûr ile iki yüz kûsûr arasında değiştiği ve ardından bu devletin inkıraz bulduğu melikler

⁵⁷ Bu tür diğer işaretler için bkz. Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefîk*, v. 106b, 109a.

⁵⁸ Benzer diğer ifadeler için bkz. Kadı Ahmed, *el-Veledü’ş-Şefîk*, v. 3a, 104b, 105a, 106a, 106b, 107a, 107b, 109a, 114b, 115b, 128b, 139b, 141a, 141b, 145b.

tarafından okunduğunda ve büyük kıymete sahip hanedanın, yani Hazret-i Muhammed'in amcasının parlak hediyesi olan Abbasî devletinin bu zamana kadar, hatta kıyamet saatine kadar baki kalması müşahade edilip apaçık görüldüğünde, Muhammed Mustafa'nın pâk dininin bütün zevâl bulma sebeplerinden arındığı kesin olarak malum olur. Âhir zaman Mehdi'sinin kat'î bir nass olarak nübüvvet ehl-i beytinden gelecek olması da, bizim sözümüze Allah'tan bir delildir.

Birbiri peşi sıra gelen devletlerin değişimi ve dönüşümüyle ilgili tetkikler ve tecrübeler, âlemedkilere, bu fenni âlimlerin fazıllarının, meliklerin azametlilerinin ve vezirlerin büyüklerinin kendi uğraşı alanları olarak seçtiklerini malum kılmıştır. Dünyadaki beşerî tecrübeyi, “*kişiyi kendinden değil kavminden sor*” hükmünce, tarihleri tanıyarak anlamak mümkündür. Tarih ilmi, ilimlerin padişahıdır. Diğerleri re'âyâ gibidir. Böylece “*hak/gerçek ortaya çıktı*” (Yusuf Sûresi, 12/51) ve şafak söktü.

Kadı Ahmed, tarih fenninin şer'î ve aklî yönlerine dair sunduğu bu delillerden başka, tarihin bir cüzü saydığı geçmiş peygamberlerin ve milletlerin kıssalarının Kur'an'da hikâye edilmesinin hikmetlerine de değinmeye çalışmıştır. Beş madde hâlinde dile getirdiği bu hikmetleri⁵⁹, yukarıda saydığı delillerle benzerlikleri bulunması ve onun tarihçilik anlayışıyla ilgili olması bakımından sırasıyla zikrediyoruz:

Bu kıssalar, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ortaya koyan ve risâletine delâlet eden fiillerinin, bir öğretmen veya eğitmenin gözetimine ya da ilim talebiyle seyahat etmeye ihtiyaç duymaksızın Cenâb-ı Hakk'ın desteğiyle sâdir olduğunu göstermek için sunulmuştur. İnsanlar, onun getirdikleri ve okuduklarının Allah'ın indinden olduğunu, mucizeler adıyla isimlendirildiğini ve sonradan uydurulmuş hurafeler olmadığını bilirler.

Cenâb-ı Hakk, bu kıssaları, Hz. Muhammed'in geçmiş resûllerin güzel ahlakını örnek almasını sağlamak için takdim etmiştir. Evliyâ ve enbiyânın her neyi lâıyk ve değerli ise, lâıyk olan bu hususlar övülmüştür. Hz. Muhammed'in, geçmiş peygamberlerin azarlamaya muhatap kaldıkları hususlardan uzak durması ısrarla hatırlatılmıştır. Zâhiren ve bâtinen parlayarak yüceldiğinin Kur'an'da tasvir edilmiş olması da, onun tam bir liyakat içinde yüce bir ahlakla temayüz etmiş olduğunu vurgular.

Geçmiş milletlerin kıssaları anlatılarak, Hz. Muhammed'in ve ümmetinin bu alanda sâhip oldukları şeref beyân edilmek istenmiştir. Zira o ve onun merhûm ümmeti, geçmiş nebiler ve velilere müyesser olmayan pek çok korkunç, hatta helâk edici şeyden selâmete ermiştir. Şeri'atların hafifletilmesi, gereksiz şeylerin azaltılması, zincirlerin ve yüklerin kaldırılması, sûretlerin mesh edilmesinden (dönüştürülmesinden) ve sûrelerin nesh edilmesinden emniyet bulunması, dinde kolaylığın vârid olması, zorluğun ise giderilmesi ve harcın kaldırılması, imandan şüphenin uzaklaştırılması bu nevidendir. Korku veren diğer hususlar da ismi geçen bu ümmetin üzerinden kaldırılmıştır. Dünya ve âhirette bağışlanmış olmasına rağmen, Hz. Muhammed'in oruç hususunda geceyi gündüze kat-

⁵⁹ Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk*, v. 10a-b.

ması ve namaz hususunda geceyi kıyamla geçirmesi, müsamahalı Hanif dini ile gönderilmesine bir şükürdür.

Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed'e bu kıssaları anlatmasının sebebi, onun ümmetini edepli kılmak ve düzeltmek arzusunda olduğuna işarettir. Zira nebiler ve onların nâil oldukları sevaplar, düşmanlar ve onların karşısına çıkan zorluklar, velileri harekete teşvik ederken düşmanları işten alıkoyar. Her akıllı kimse, “*And olsun, Yusuf ve kardeşlerinin kıssalarında soranlar için ibretler vardır*” (Yusuf Sûresi, 12/7) ve “*Elbette onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır*” (Yusuf Sûresi, 12/111) âyetlerini dâima göz önünde bulundurur. Bu iki ayetteki işaretlerden başka, halkın kıssalara meyilli olduğu ve havâsın da kıssalardan itibar devşirdiği de unutulmamalıdır. Yine zor zamanlarda helâke sürüklenecekleri yerlerden Hz. Muhammed'in, ümmetini uzaklaştırmayı başardığı da kaydedilmelidir.

Nebilerin ve velilerin kıssalarının anlatılmasıyla onların zikri ve eserleri de ihya edilmiş olur. Böylece iyilik yapmış olan kimsenin yâdının da iyi olarak kaldığı, kıyamet gününden önce vaktini geçireceği mahalle mükâfatlandırıldığı ve bu dünyada dillerin onu şereflice zikretmekten hoşnut kaldığı açığa çıkar. İnsanların ihsanda bulunan kimse hakkında dile getirdikleri övgüler, âcil sevâbı olarak bu kimseye bahşedilen dünyevî bir karşılıktır. Bunların vâsıl olması, âhîret nimetlerinden de bir şey eksiltmez. Hz. İbrahim, “*sonraki nesiller arasında bayır ile anılmamı sağla*” (Şuara Sûresi, 26/84) diyerek bu hususu arzulamış, “*öne sürdükleri işleri ve bıraktıkları eserleri yazarız*” (Yasin Sûresi, 36/12) âyetinde ise bu arzusunun varlığına dikkat çekilmiştir. Bilindiği üzere meliklerin ve zenginlerin büyük binalara, kasırlara, kalelere ve hisarlara büyülenmiş ve çılgına dönmüş gibi büyük paralar sarf etmeleri, adlarının bâki kalması niyetine matuftur.

Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı kadarıyla Kadı Ahmed, tarih fenninin şer'î ve akli yönlerine dair delillerini sunmaya, tarihçilerin hadiselerle dair kayıt tutmak ve zamana ve şahıslara dair takvimler tertip etmek şeklindeki aslî vazifelerini hatırlatarak başlamıştır. Onun, insanların, özellikle de varlıklı ve kudretli kimselerin tabii olarak geçmişe ait haberleri dinlemekten hoşlandıklarına dair tespiti ve insandaki kalıcı ve bilinir olmak duygusuna dair yapmış olduğu vurgular, aynı zamanda tarih yazımının geçmişteki sâiklerine dair bizlere ipuçları sunar.

Kadı Ahmed, bu şekilde sunmuş olduğu delillerle, tarih kitaplarını, geçmiş her türlü tecrübeyi ve malumatı içermeleri cihetiyle özel bir konuma yükseltmiş; bunların içinden beğendiğini ve kendisini pişman duruma düşürmeyecek olanı seçmeyi bilen kimsenin akıllı okuyucu olduğunu söylemiştir. Zira ona göre tarih kitapları, bir taraftan geçip-gitmiş kişileri ve devletleri önümüze serip kendi varlığımız üzerine tefekküre dalmamıza sebebiyet verirken, diğer taraftan da bizlerde rivayetler ve hadiseler arasında mukayeseler yaparak doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma kabiliyeti geliştirir. Buna mukabil kıssalara kulak verip rivayet edilen malumatı benzerleriyle kıyaslayıp sorgulamaksızın kabul eden kimseler, temyiz kabiliyetini geliştirmedikleri için yanlış yapmaya, hatta küfre düşmeye açık haldedirler.

Kadı Ahmed, müfessirlerin, muhaddislerin, tarihçilerin, siyer ehlinin, edebiyatçıların, muhakkiklerin, münecimlerin ve kıssa anlatıcılarının kaleme almış olduğu tarih, edebiyat, tefsir, hadis, kalam, fıkıh, tasavvuf, coğrafya, tıp ve felse-

fe gibi alanlardaki ve Kur'an-ı Kerim'deki malumatı, bilgi sahibi kimselerin kalemleriyle zabt ettiklerini, önceki ve dönemindeki kimselerden duyduklarını belli bir gaye ve perspektif ile bir araya getirerek bir tarih eseri yazdığı iddiasındadır. Onun, tarih kitaplarını aranan her şeyin bulunabildiği büyük şehir pazarlarına benzetmesi de bu bakımdan anlamlıdır. Hz. Muhammed'in hicreti ile başlayan İslâm'ın tarihi ise, ona göre, tespitteki dakiklik, hacim ve içerik itibarıyla benzersiz ve nübüvvetin delillerini içermesi cihetiyle de mucizevî bir karaktere sahiptir. Bu içeriği ve niteliği bakımından tarih fenni, ilimlerin padişahı, en şerefli ve en beliğidir. Zira onun vesilesiyle kişi, beşerî çabaların ürünü olan metinlerdeki belagati ve güzellikleri keşfeder ve onlara hayranlık duyar. Ancak daha sonra Kur'an-ı Kerim'den bir ayeti ve Nebvî hadisten bir satırı düşünerek okuduğunda bu beşerî sözlerin ilahî olanlarla hiçbir benzerliği bulunmadığını ve onların seviyesine hiçbir zaman erişemeyeceğini anlar. Böylece bu metinler dolaylı yoldan tahkikî imana kapı aralarlar.

Kadı Ahmed'in dile getirdiği bu delillerde, yukarıda izah etmeye çalıştığımız tarih tasavvuruyla da irtibatı bulunan geçmişimizi öğrenerek hâlimizi idrak etmek ve geleceğimize dair kanaatlerimizi pekiştirerek kendimize çeki düzen vermek şeklindeki anlayışına sıkı sıkıya bağlı kaldığı görülmektedir. Ona göre tarih bize her alanda çok sayıda iyi-kötü örnek tipler sunar ve bunların akıbetleriyle ilgili olarak bizi bilgilendirir. Bizler bu birbirine benzer şekilde tekrarlanan ve sonuçlanan vak'alardan hareketle bir takım genel prensiplere ulaşabilir ve hayatımızda karşılaşılabileceğimiz benzeri durumları, sıkıntıları ve tehlikeleri bu prensiplerin ve tecrübelerin ışığında aşabilir; nihaî akıbetle yüzleşmeden önce de gerekli tedbirlerimizi alabiliriz.

Kadı Ahmed'in hassasiyetle vurguladığı bu dünya hayatının gelip-geçiciliğine yönelik fanilik anlayışı da tarihin önümüze bırakmış olduğu bu verilerden kendine destek bulur. O, faniliğe yapmış olduğu bu vurguyla, bir taraftan kişilere ve emir sahiplerine ellerindeki imkânların gelip-geçici olduğunu hatırlatıp onları ve imkânlarını değersiz hâle getirir. Diğer taraftan da bu fani imkânları kalıcı ve hayırlı olan şeyleri hâsıl etmek için kullanmalarını tavsiye ederek onlara geride iyi bir isim bırakmak, hayırla anılmak ve nihaî akıbet olan âhiretteki hesabı kolaylıkla verebilmek gerektiğini hissettirir. Ayrıca âhiret denilen bu nihaî menzilde karşılaşılabilecek durumlar sahih naslarla bildirildiğine göre, kişinin bugününe bir çeki-düzen vermesi ve o günler için hazırlanmak niyetiyle sevap kazanmaya dönük iyi işler yapması gerekecektir.

Onun, bu fani dünyada kalıcı olmak ve unutulmamak yönündeki insanî duygu ile baki olan âhiretteki cezadan kaçınmak ya da mükâfata nâil olmak yönündeki imanî hassasiyeti aynı pota içinde eritmesi, bir taraftan sevaba/hayra dönük işleri harekete geçirirken diğer taraftan da toplumun istifadesine dönük binalar inşa etmek, yollar yapmak, kuyular açmak, eser telif etmek ya da telif edilmesine katkıda bulunmak gibi kalıcı işlerle neticelenecektir. Belki de bu sebeple, söz konusu delilleri sayarken onun muhatabı, çoğu kez sıradan okuyucu değil, sosyal ve siyasal alanı belirleme, halkın menfaatine icraatlarda bulunma ve ilmi teşvik edip hayır kurumları yapma imkân ve kudreti bulunan emir/hüküm sahipleri olmuştur.

Kadı Ahmed, Kur'ân-ı Kerim'de geçmiş peygamberlere ve milletlere ait kıssaların yer almasının hikmetine dair ileri sürdüğü gerekçeleri de, tarih fenninin şer'î ve aklî yönlerine dair sunduğu delillere benzer şekilde örnek sunmak, öğüt vermek ve ikaz etmek niyetine bağlamıştır. Yine Cenâb-ı Hakk bu şekilde ilahî yardımını vurgulanmak, kıssa dinlemekten hoşlanan insanlara belli bir amaç ve hikmete matuf olarak kıssalar anlatmak, dünyada iyilik yapmış olan kimsele-
rin arkalarında iyi bir isim bıraktıklarını ve hayırla yâd edildiklerini göstermek ve Hz. Muhammed'in ümmetine tanınan muafiyetleri ve şerefi hatırlatmak da istemiş olabilir. Onun geçmiş nebilere ve velilerin Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmesi ve böylece eserlerinin ihya edilmesi ile meliklerin ve zenginlerin büyük binalara, kasırlara, kalelere ve hisarlara çılgınca büyük paralar sarf etmesinin bir yönüyle aynı amaca, yani adlarının bâki kalması niyetine hizmet ettiğini söylemesi de dikkat çekicidir.

Sonuç

685/1286 senesinde Niğde'de dünyaya gelmiş ve 733/1333 yılında yine aynı şehirde muhtasar İslâm tarihi yazıcılığının muahhar bir numunesi hüviyetindeki *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk* adlı eserini kaleme almış olan Kadı Ahmed, benzer tarzda yazan diğer müelliflerden farklı olarak eserinde kendisine, etrafına ve dönemine dair bir hayli bilgi sunmuştur. Zamanının hâkim yazım tarzı olan fennî nesre yaklaşan üslubunun yanında eserinde tarih metodolojisiyle ilgili bazı prensipleri dile getirmesi ve bunlara dikkat ederek eserini kaleme aldığı söylemesi, ayrıca tarihe dair bir tasavvuru bulunması ve bunu eserine yansıtmaması, onun vurgulanması gereken diğer özellikleridir. Onun eserini belli bir gaye ve hedef doğrultusunda kaleme aldığı; dinî inançları, ahlakî kaygıları ve kendine mahsus değer yargıları çerçevesinde hareket ettiğini de bilmek gerekir.

Bu tebliğimizde bizim Kadı Ahmed'de dikkat çekmek istediğimiz nokta ise, onun geçmiş, hâl ve gelecek şeklindeki üç zaman dilimini birleştiren (tetimmetü'l-ezmine) ve bunların her üçünü de tarihin konusu içine dâhil eden bir anlayışa sahip olmasıdır. Ancak onun gelecekte kastının hâl ile ölüm arasındaki zaman dilimi değil, ölümden sonraki sahih naslarla haber verilen âhiret hayatı olduğunu da bilmek gerekir. Eserindeki konuları da bu perspektife göre tanzim ve tertip eden Kadı Ahmed'in bu anlayışının, aslında köklerini Kur'an-ı Kerim'den ve hadislerden alan bir Müslümanın hayata bakış tarzını yansıttığını belirtmek lazımdır. O, bununla bir taraftan insan hayatının tarihi tecrübesini, nereden geldiğini ve ne şekiller aldığı anlatırken, diğer taraftan nihâi olarak da nasıl bir sona evrileceğini dile getirmek istemiştir. Bu şekilde mazideki tecrübelerden istifade edip bugünümüze dair neticeler çıkarmak gibi, gelecekte, ölümden sonra nasıl bir akıbetle karşılaşacağımıza dair malumat sahibi olmak da yine bugünümüze dair bir ikaz ve işaret olacaktır. Görüldüğü kadarıyla Kadı Ahmed, bu bakış açısını kitabının ana mihrî kılması; beş bölüm halinde ele aldığı kitabının birinci bölümünü peygamberler tarihine ve ikinci bölümünü hicretten itibaren kendi dönemine kadar gelen İslâm tarihine, üçüncü bölümünü fizikî ve felekî coğrafya ile geleceğin tarihine, yani âhiret hayatıyla ilgili bahislere tahsis etmiştir. Hz. Muhammed'in sireti, şemaili, ahlakî ve faziletlerinin işlendiği dördüncü bölüm ile Kelâmî konuların işlendiği beşinci bölümün de ilk üç bölüm ile irtibatı ve uygun-

luğu bulunduğunu söylemiş ve böylece diğer tarihçilerin aksine evvelin âhirle, zâhirin bâtınla, başlangıcın sonla olan bağını kopartmadığını iddia etmiştir.

Kadı Ahmed'in bu anlayışı, onun tarih fenninin şer'î ve aklî yönlerine dair ifadelerine de yansımıştır. Tarih kitaplarının önümüze döktüğü çok sayıda iyi-kötü örnek tipler ve bunların akıbetleri, bir taraftan bizim bunlardaki benzerliklerden hareketle bir takım genel prensiplere ulaşmamıza ve hayatımızda karşılaşabileceğimiz benzeri durumları, sıkıntıları ve tehlikeleri bu prensiplerin ve tecrübelerin ışığıyla aşmamıza yardımcı olurken, diğer taraftan da bizlerin de bu fani dünyada kalıcı olmadığını ve nihaî akıbeta doğru yol aldığımızı gösterirler. Bir Müslüman olarak âhiret dediğimiz bu nihaî menzilde karşılaşabileceğimiz durumlar sahih naslarla bizlere bildirildiğine göre, bu durumda bugünüme çeki-düzen vermemiz ve o günler için hazırlanmak niyetiyle hayırla anılacağımız iyi işler yapmamız gerekecektir. Kadı Ahmed, bu şekilde, kalıcı olmak ve unutulmamak yönündeki insanî duygu ile âhiretteki cezadan kaçınmak ya da mükâfata nâil olmak yönündeki imanî hassasiyeti, aynı hedef doğrultusunda bir araya getirmekte ve neticede her ikisinin de hayra ve kalıcı olmaya dönük işleri harekete geçirdiğini ifade etmektedir.

Böylece bizatihi kıymetli olmayan, ancak başkalarına hizmet vesilesi ile değer kazanan emaneten verilmiş geçici varlıklar, imtihan konusu haline dönüşerek geleceği/âhiret hayatını belirleyen birer araç durumuna gelmekte; "hâl"en idrak edilmekte olan dünya hayatının sağlık gibi genel, mal ve mevki gibi özel geçici nimetleri, imtihan konusu olarak kişinin bir başka zamandaki durumunu belirlediğinden, değersiz konumlarını birden bire değıştirerek kurtuluş vesilesi halini almaktadırlar.

Son olarak Kadı Ahmed'in tarih fenninin şer'î ve aklî yönlerine dair ifadelerini bir başka açıdan da okumak mümkündür. Şöyle ki, Hadis ve Tefsir gibi İslamî ilimler de dâhil olmak üzere Harizmî (ö. 387/997) ve Âmulî (ö. 753/1352) gibi bilim tarihçilerinin ulûm-i evâil ve ulûm-i evâhir ya da ulûm-i hâriciyye ve ulûm-i dâhiliye şeklinde tasnif ettikleri ilim dallarından bazılarının, Müslüman toplum tarafından benimsenip kabul görmesi, bilindiğı gibi tabii bir eleştiri ve gelişme süreci içerisinde olmuş; bu ilimlerle uğraşan kimseler toplumsal kabule mazhar olabilmek için meşruiyetlerini ve gerekliliklerini ispat etmek durumunda kalmışlardır. Bir yeniliğin toplum tarafından hazmedilme sürecini ifade eden bu durum, aynı zamanda, ilgili ilim dallarında usûlle/metodolojiyle ilgili önemli bir literatürün oluşmasına da kaynaklık etmiştir. "Kim Mantıkla uğraşırsa zındık olur"dan "Mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez" noktası arasındaki uzun mesafe kat edilirken, ilgili ilim dallarının mensupları bir taraftan uğraştıkları ilimlerin meşruiyetini ispat ile meşgul olmuşlar, diğer taraftan da muhtemelen ilgi ve alaka oluşturmak için onların faziletlerini ve biricikliklerini kuvvetli bir şekilde vurgulayan deliller ileri sürmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında, Niğdeli Kadı Ahmed'in yirmi madde hâlinde dile getirdiğı hususların da benzeri kaygı, amaç ve hedefleri içermesi muhtemeldir.